

Т. Л. Никитюк

**ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО
СЕРЕДОВИЩА ВОЛИНСЬКОГО РЕГІОНУ У ПЕРІОД МІЖ
ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ
(20–30-і роки ХХ ст.)**

У статті головна увага приділяється чинникам, що визначали інвестиційний клімат Волинського регіону у складі Другої Річі Посполитої. Проведено докладний аналіз зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на інвестиційну привабливість краю.

Українська дійсність потребує суттєвої трансформації і адаптації господарської системи до світових економічних реалій. Незважаючи на відстань у часі та відмінність у якісному рівні проблем, сучасній Україні доводиться розв'язувати питання подібні до тих, що вже ставила історія. Це спонукає до осмислення її уроків, з'ясування здобутків та прорахунків, які були допущені у попередні часи цивілізаційного розвитку. Особливо актуальним виглядає дослідження історичного досвіду інвестиційних заходів, оскільки саме формування інвестиційного клімату, комплексний характер капіталовкладень, їх обсяги, методи та джерела фінансування визначають темпи довгострокового розвитку та показники ефективності економіки.

Міжвоєнний період в історії Польщі та її українських провінцій пов'язаний із відбудовою господарства і проведенням комплексних господарських реформ. За таких умов відбувалося формування інвестиційного середовища як держави в цілому, так і окремих регіонів зокрема. Інвестиційне середовище – це внутрішня атмосфера, яка формується на конкретній території та впливає на позицію інвестора щодо прийняття рішення про інвестування об'єктів даної території [8, с. 265].

Рівень дослідження проблем формування інвестиційного середовища західноукраїнських регіонів у міжвоєнний період порівняно низький. Серед українських істориків Ю. Ю. Сливка, характеризуючи господарський розвиток наголошує, що «головним засобом впливу уряду на зміцнення економічних позицій польської буржуазії на Західній Україні була система державних позик і капіталовкладень» [17, с. 156]. Метою даної статті є системний аналіз чинників, які формували інвестиційне середовище у Волинському регіоні між двома світовими війнами. Інвестиційний клімат розглядається як запорука успішного проведення господарських реформ.

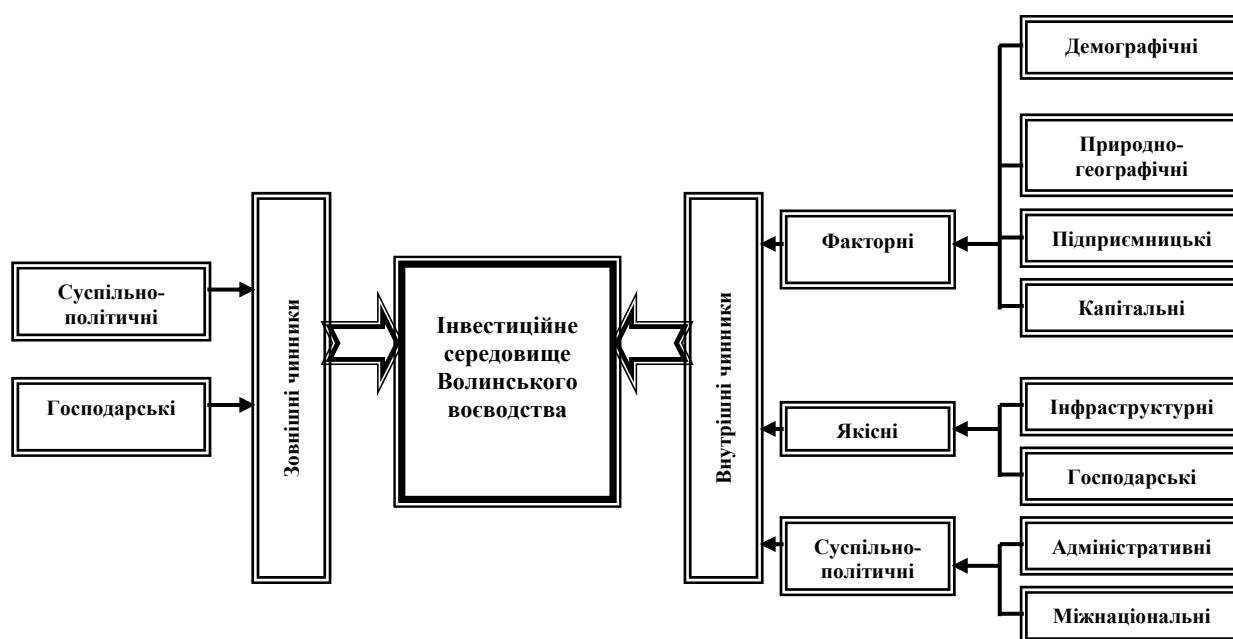

© Т. Л. Никитюк, 2007

ISSN 0320-4421. Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2007. Вип. 39-40.

Діаграма № 1

Інвестиційні чинники на Волині

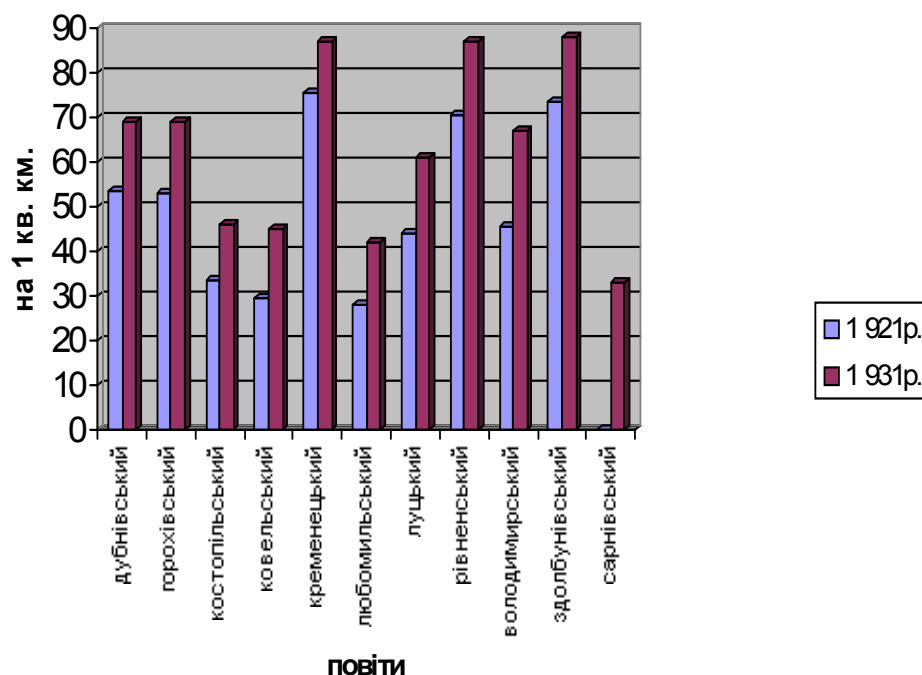
Інвестиційне середовище Волині у 20-30-х роках ХХ ст. формувалося під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників (діаграма 1). Однак домінуючу роль у структуризації господарського комплексу Волині після значних руйнувань, завданих воєнними діями першої світової війни та революційних часів, відігравали саме внутрішні чинники.

Територія Волинського воєводства складала $\frac{1}{3}$ західноукраїнських земель або $\frac{1}{11}$ всієї території Польщі [29, с. 5]. У адміністративному відношенні цей регіон включав 10, а з 1931 р. – 11 повітів. У краї знаходилася $\frac{1}{3}$ всіх міст східних воєводств та $\frac{1}{27}$ міст Польщі. Отже, домінувала тут сільська місцевість.

Кількість населення Волині становила приблизно $\frac{1}{3}$ населення українських воєводств або $\frac{1}{15}$ населення Польщі. Із них за переписом 1921 р. сільські жителі склали 81,7% [22, арк. 19], а за переписом 1931 р. – 86,7% [3, с. 1]. За даними С. Борисовича (1939 р.), у селах проживало 88% населення Волині [25, с. 104]. Зростання частки сільського населення у загальній структурі мешканців регіону в досліджуваний період на 6,3%, можна пояснити, з одного боку, природним приростом, який був вищим на селі через традиційно великі селянські родини, а з іншого – приростом, викликаним політикою переселення польських осадників у сільську місцевість. Аналіз розселення та густоту населення по адміністративних одиницях можна проводити за даними переписів 1921 р., який

Діаграма № 2

Порівняння густоти населення у повітах Волинського воєводства

проаналізував Волинський воєвода [22, арк. 7] та 1931 р., який подає Е. Рюле [20, с. 6]. Унаочнення таких змін подаються у вигляді діаграми № 2.

Як видно на діаграмі, у десятилітній період сталися певні демографічні зміни. Густота населення Волині на 1 км² зросла на 18%, однак не змінилося розселення по повітах: самими густонаселеними залишилися кременецький, рівненський, здолбунівський, а малозаселеними – любомильський, ковельський, костопольський і новоприєднаний сарнівський. Таку специфіку розселення людей по повітах, на нашу думку, слід пояснювати географічними особливостями краю.

У географічному відношенні Волинські землі включали три географічні зони: південно-східну, якій властиві характеристики степової зони; Мале Полісся, котре характеризується рівнинністю, де є також заболочені території та ліси; північну, у якій розташоване Волинське Полісся, ґрунти піскові та глиняні, більшістю підмоклі. Розділити волинські повіти за географічними зонами неможливо. Так, Володимирський, Ковельський, Луцький та Рівненський повіти включали частину Волинського Полісся, однак на півдні вони мали степові території; Кременецький повіт (включав Мале та Волинське Полісся) та Дубенський розташовувалися у трьох зонах; однорідний характер мали Сарнівський і

Таблиця. Категорії ґрунтів Волині та Польщі на 1931 р. *

Регіони	Разом	Землі сільськогосподарського призначення					Ліси	Інші землі
		разом	орні	луки	пасовища	сади, городи		
В тисячах гектарів								
Польща	37897,2	25589,2	18557,1	3803,7	2676,3	552,0	8322,4	3985,6
Волинь	3449,1	2207,1	1500,4	433,3	192,0	81,4	798,9	443,1
Питома вага в %								
Польща	100	67,5	49,0	10,0	7,0	1,5	22,0	10,5
Волинь	100	64,0	43,5	12,6	5,5	2,4	23,2	12,8

* Джерело: Е. Ruhle. Osadnictwo sezonowe i samotniczu Prypeci // Wiadomości Służby Geograficznej. – Warszawa, 1936. – № 1. – S. 11.

Любомильський (які цілком перебували у поліській зоні) та Горохівський (у степовій). Така ситуація спричиняла труднощі у адміністративному і господарському житті краю, що особливим чином відбилося на характері використання ґрунтів (табл.).

Як видно з таблиці, площа земель сільськогосподарського призначення Волині складала 8,6% від цієї категорії земель у Польщі, а їх частка у загальній структурі ґрунтів краю була на 3,5% меншою, ніж по державі в цілому. Натомість площа лісів регіону складала 9,5% всіх лісових угідь держави, а їх питома вага на 1,2% перевищувала загальнодержавний показник.

Для ефективного функціонування господарської системи необхідними є ще два факторні ресурси – капітальні та підприємницькі, гостру нестачу яких відчувала Волинь у досліджуваний період. М. Карлін наголошує на низькій технічній озброєності волинської промисловості загалом [7, с. 93]. Подібні висновки можна екстраполювати і на аграрний сектор, оскільки волинські селяни характеризувалися крайнім ступенем злиденності. Краківська газета «Час» писала в 1920-х роках, що це «область зверхзлиднів», тут один комплект чоловічого одягу припадає на двох, а взуття – на трьох [4, с. 109]. Сільське господарство краю використовувало переважно ручний сільськогосподарський інвентар та тяглову силу тварин. Грошові активи населення також були вкрай мізерні. Відсутність достатніх грошових активів сковувала підприємницьку ініціативу в краї.

Таким чином, аналіз ресурсних факторів показує, що Волинь у досліджуваний період володіла значними людськими та природними ресурсами, що могло стати запорукою інвестиційної привабливості регіону; але в той же час вона майже цілковито була не забезпечена ресурсами капіталів та підприємництва, що нівелювало природні переваги та робило інвестиційний клімат менш привабливим.

Місце Волинського воєводства в загальногосподарській системі Польщі було «некорисне, тому що воно складає замкнуте в собі утворення, зв'язане лише з прилеглими територіями» [26, с. 96]. Такий висновок ним

було зроблено на підставі незадовільного комунікаційного забезпечення регіону. Північна частина воєводства мала проблеми з транспортним сполученням та малу господарську активність взагалі, що пояснювалося болотистими ґрунтами Волинського Полісся. Традиційно складалося так, що всі дороги краю вели на схід, а єдиним вигідним полякам напрямком був захід. Однак у транспортному сполученні західного спрямування була відсутня єдина залізнична мережа та достатня кількість шляхів із твердим покриттям. Неналежний рівень розвитку мали і інші складові інфраструктурної мережі краю. У повоєнний час були майже повністю відсутні банківські та інші кредитні установи. Тільки з середини 1920-х років на Волині було відкрито відділення центральних польських банків та відновлено роботу довоєнних кредитних кооперативів. Незадовільне інфраструктурне забезпечення відіграло негативну роль у формуванні в краї інвестиційного клімату.

Якісний рівень інвестиційного середовища передусім визначався структурою господарського комплексу Волині, яка, за даними перепису 1921 р., включала три основні сфери: сільське господарство, промисловість, торгівлю. Воєвода Г. Юзефський називає Волинь краєм «винятково землеробським, значно більшою мірою, ніж в цілому у державі» [22, арк. 27]. Основу аграрного комплексу краю становило землеробство. Загальна площа основних зернових культур на Волині складала 65,1% (що на 6,3% більше, ніж в цілому у державі) [27, с. 136]. Врожайність основних сільськогосподарських культур була невисокою. За свідченнями І. Дзідоча, середньорічний збір пшениці в 1930-х рр. складав 12,2% врожаю Польщі [26, с. 96]. Найбільш продуктивним злаком був озимий овес, середня врожайність якого була 16,55 ц/га. Врожайність пшениці коливалася в межах 72-62% врожайності озимого вівса. Показники по врожайності усіх культур були вищими у крупних господарствах, що пояснювалося кращими можливостями таких господарств у застосуванні засобів агрикультури. Дещо по-іншому йшли справи у такій ланці аграрного сектору як тваринництво. За статистичними даними 1939 р., у Волинському воєводстві нараховувалося: коней – 397002, великої рогатої худоби – 866998, свиней – 664015, овець – 260974 голів [23, арк. 8]. Як показують наші підрахунки, кількість худоби на 10 чоловік, зайнятих в аграрній сфері краю, приблизно складала: 2 коней, 5 корів, 4 свиней та 1,5 вівці; а на 100 га земель сільськогосподарського призначення – 18 коней, 39 корів, 30 свиней, 12 овець. За оцінкою І. Дзідоча, «в переведенні на кількість населення, поголів'я тварин на Волині є дуже значним у порівнянні з середніми показниками у державі» [26, с. 99].

Другою важливою сферою господарського життя Волинського воєводства була промисловість. Під час нетривалих торгових контактів з Росією, промислове виробництво Волині розвивалося більш-менш задовільно [25, с. 108; 31, с. 9]. Проте після 1926 р., коли торгові відносини з нею послабшали, воно було вимушене шукати ринків збуту в центрі та на

сході Польщі. Витримати конкуренцію з більш якісними та дешевшими ремісничими виробами центральних районів Польщі волинській промисловості не вдалося. В результаті промислове виробництво краю носило локальний характер. Виняток склали лише три підгалузі, які займалися первинною обробкою місцевої сировини: аграрної, дерева та каміння [25, с. 104]. У цих трьох галузях було зайнято 94-95% усіх робітників фізичної праці (1934-1937 рр.), з них майже половина займалася переробкою мінеральної сировини [7, с. 92].

Третьою господарською сферою міжвоєнної Волині була торгівля. Начальник скарбової палати Я. Грабський у 1928 р. у зв'язку з цим повідомляв: «Кон'юнктура на збут сільськогосподарської продукції є добра, також добра є кон'юнктура в торгівлі і попиті на мануфактуру, взуття, сільськогосподарський реманент, хоча не вистачає обігових коштів, що особливо в весняних місяцях дає дошкульний результат» [21, арк. 99]. В регіоні гостро відчувалася нестача торгових центрів та обладнаних торгових приміщень. Кількість працівників зайнятих у галузі (за даними перепису 1921 р.), була порівняно невисокою: дорівнювала – 5,8% до загальної чисельності населення (проти 6,4% у Львівському та 6,7% у Любелському повітах) [24, арк. 74]. Торгівля мала несистематичний характер (ярмарки відбувалися один раз на тиждень [31, с. 22]) і орієнтувалася в основному на місцевий ринок (виняток склали лише операції із зерном та борошном). Найбільшим осередком торгівлі на Волині до 1930 р. було м. Рівне: в ньому знаходилося 9,6% загальної чисельності торгових підприємств. Згодом за обсягом торгових оборотів на перше місце вийшло воєводське місто Луцьк. Загальний стан торгівлі у регіоні залежав від аграрної кон'юнктури. Торгували на Волині протягом усього міжвоєнного періоду переважно продуктами сільського господарства, худобою, кіньми, дровами, предметами першої необхідності [24, арк. 74, 77], на частку яких припадало 86% всього обороту. У національному відношенні торговий люд Волинського воєводства в основному включав поляків, українців та євреїв. Причому, за свідченнями тодішньої преси, домінуючу роль відігравали останні. Однак поступово проявлялася тенденція, за якою частка торговців-євреїв та польських купців скорочувалася, а натомість частка українців зростала. Це свідчило про підвищення їх підприємницької активності у торгових операціях. І все ж «український купець тяжів більше до села ніж до міста, хоча не оминав своєю увагою торгівлі у великих містах» [18, с. 6].

Аналіз якісних чинників, які формували інвестиційне середовище показує, що вони діяли двояко. З одного боку, розвиток аграрного та промислового сектору приваблював у Волинський регіон потенційних інвесторів, а з іншого – недостатній рівень інфраструктурної мережі їх відштовхував. Особливо негативний вплив на інвестиційну привабливість Волинського воєводства мали суспільно-політичні чинники. Протягом усього міжвоєнного періоду йшло становлення адміністративного

управління. Незавершеність даного процесу утруднювала формування регіональної економічної стратегії і спричиняла дублювання управлінських функцій різними гілками влади. У 20-30-х роках ХХ ст. в краї спостерігалися суперечливі суспільні процеси, які вилилися в україно-польське протистояння на національному, релігійному та економічному рівнях.

На інвестиційний клімат у Волині впливали не лише регіональні, а й загальнопольські чинники. Протягом міжвоєнного двадцятиліття в Польщі неодноразово змінювалися центральні органи влади: з березня 1918 р. по травень 1926 р. у країні змінилося 14 урядів [16, с. 68]. А це, в свою чергу, негативно відбивалося на державній економічній політиці. За оцінкою І. К. Васюти, «капіталістична стабілізація в Польщі відбувалася із значно більшими труднощами, ніж у великих капіталістичних країнах Європи. Польська буржуазія і поміщики, ліквідувавши революційну кризу 1923 р., не змогли зупинити дальшого загострення внутрішніх суперечностей» [1, с. 55]. З метою стабілізації економіки у державі уряд В. Грабського у 1924 р. провів грошову реформу: замість польської марки було введено злотий у співвідношенні 1800:1. Серед науковців однозначної оцінки цієї фінансової реформи немає. І. К. Васюта твердив, що спроба стабілізувати валюту «за рахунок трудящих» не мала успіху [1, с. 55]. А Р. Р. Юсупов називав В. Г. Грабського видатним польським економістом і вважав, що «його грошова реформа на певний час стабілізувала фінанси в країні та призупинила падіння виробництва» [20, с. 36].

В реальній дійсності стабілізація фінансової системи виявилася тимчасовим заходом. У березні – квітні 1926 р. курс злогого впав, багато банків «зазнало фіаско», $\frac{1}{3}$ промислових робітників поповнили лави безробітних. Одночасно не мали роботи кілька мільйонів «надлишків» сільськогосподарських злиднів тощо [16, с. 68].

На заваді реалізації багатьох господарських починань у Річі Посполитій стали дві економічні кризи. Криза 1924-1926 рр. була викликана дією вищенаведених загальнопольських причин. На Волині криза підсилилася неврожаєм 1924 р. Газета «Новий час» у 1924 р. писала: «В часі, коли сегорічний неврожай підтяв господарську підставу села, урядові ні звідки взяти гроші на рятунок хліборобів» [19, с. 3]. Уряд санації стримував падіння курсу злогого та розгортання господарської кризи за допомогою таких основних заходів: визначив пріоритети розвитку господарства країни у напрямку аграрних реформ і заручився фінансовою підтримкою провідних іноземних держав. Львівська газета «Громадський голос» повідомляла, що восени 1927 р. державний скарб «на дуже тяжких умовах одержав американську позичку у 549 млн зл., одначе з цієї суми, яку вільно було вжити на розкредитування краю, до кінця 1928 р. не осталося і $\frac{1}{3}$ » [2, с. 4]. Часопис «Поступ» писав, що Польща перебувала під контролем «міжнародної фінансерії», оскільки наприкінці 1926 р. взяла кредит у розмірі 450 млн зл., 1927 р. – 949 млн зл., 1928 р. – 916 млн зл.

Міжнародні фінансові структури мали від цього значні вигоди, стягуючи відсотки та експортуючи свої товари: у 1927 р. на 799 млн зл., 1928 р. – на 1195 млн зл., що складало на 117 млн зл. більше від номінальної суми позичок [14, с. 1]. За словами історика Г. І. Ковальчака, у 1927 р. «тогочасна Польща являла собою колонію міжнародного капіталу» [12, с. 93].

Економічна криза 1928-1935 рр. була спричинена насамперед погіршенням загальносвітової господарської кон'юнктури. Надії на нові американські позички у 1929 р. не виправдалися і у Польщі почалася «грошова тиснява, чимало підприємств збанкрутувало і множилися векселеві протести» [17, с. 5]. У 1930 р. волинський посол Сейму О. Луцький наголошував, що «сучасна аграрна криза є світовою та її причиною є зглядна надпродукція збіж у важніших країнах світу. Хоч порівняно з довоєнним часом обсяг світової продукції збіж може навіть зменшився, але зате значно зменшилося споживання хлібних збіж. Подібна криза захопила також картоплю, цукровий буряк, хміль, масло, яйця» [21, с. 234]. Оскільки криза найперше проявилася у падінні цін на аграрну продукцію, то для Волині це мало катастрофічний характер. Так, посівні площі у 1932 р. скоротилися по відношенню до 1931 р. на 120000 га, кількість коней за три роки кризи зменшилася на 8,5%, великої рогатої худоби – на 8,2%. За даними Пулавського інституту соціальної економіки, чистий прибуток досліджуваних інститутом господарств Волині розміром 3-5 га зменшився лише в 1929-1930 р. у 6 разів, а прибуток господарств вище 5 га – у 2 рази. М. Кравець зазначає, що «в 1932 р. дрібні селянські господарства не мали ніяких доходів і підтримували своє існування добровільним і примусовим продажем землі, худоби, реманенту» [13, с. 115]. Обсяг промислового виробництва у 1928-1932 рр. у Польщі знизився на 46%. В зв'язку з цим відомий аналітик С. Квасницький дійшов висновку: «Хоч перші ознаки поліпшення господарського положення появились вже в 1935 р., все ж їх позитивна оцінка і загальне заспокоєння наступило тільки в 1937 р.» [9, с. 5].

У ході кризи польська влада активізувала державне регулювання економікою, апробоване під час першого економічного спаду. Урядова антикризова політика була спрямована як на стабілізацію фінансової сфери, так і на налагодження господарської кон'юнктури в цілому. Стабілізували фінансову систему знову за допомогою іноземних кредитів. У 1936 р. Польща одержала 260 млн зл. «французької позички» [11, с. 5]. Заміну зовнішньоекономічних орієнтирів із США на Францію можна пояснити меншими темпами падіння французької економіки (порівняно з американськими) та бажанням Франції заручитися союзником на Сході перед зростаючою загрозою нової війни. Держава посилила контроль над банківською сферою. За словами С. Квасницького, до 1936 р. Польща (теоретично) належала до золотого блоку, де необмежено міняли паперові гроші на золото. З 1928 р. настав значний вплив золота з Польського

Банку. В результаті запас золота, що становив у 1929 р. 701 млн зл., знизився у 1935 р. до 474 млн зл. За цих умов 27 квітня 1936 р. уряд ввів контроль над депозитними операціями та курсом іноземних валют. З метою зменшення напливу дешевих іноземних товарів на ринки Польщі було запроваджено протекціоністську політику, а з травня 1936 р. встановлено контроль над імпортом товарів [10, с. 8]. На товарному ринку основні антикризові заходи стосувалися насамперед зерна. Навесні 1937 р. ціни на зерно пішли різко вгору, але після припинення експорту і формування очікувань на майбутній врожай знову впали. Польський уряд докладав значних зусиль з тим, щоб зупинити перехід позитивних зрушень на зерновому ринку у неконтрольоване русло. Для цього у жовтні 1937 р. Державні промислово-збожові заклади перетворили на Торговельний центр рільничо-торгових кооперативів (для 9 центральних та східних воєводств). Однак незважаючи на урядові антикризові заходи повністю ліквідувати наслідки «Великої депресії» не вдалося. С. Квасницький писав, що «Волинь у дуже малому обсязі бере участь у загальному господарському поліпшенні. Відродження рільництва і піднесення цін збіж викликали певне відпруження на селі, але його життєвий рівень все ще дуже низький» [10, с. 8].

Таким чином, польські політичні та кон'юнктурні чинники виконували у формуванні інвестиційного клімату краю переважно гальмуючу роль. Тільки з середини 1930-х років, коли проявилися перші результати аграрних перетворень, загальнодержавні тенденції стали позитивно впливати на нього. У державі в цілому, і в тому числі на Волині, реформа переросла у широкомасштабну інвестиційну політику.

Проведений аналіз показує, що інвестиційний клімат Волинського воєводства перебував у динамічному стані. Природно-демографічні переваги краю нівелювалися рядом негативних чинників внутрішнього та зовнішнього порядку. В результаті таких суперечливих тенденцій інвестиційна активність у регіоні протягом 20-30-х років ХХ ст. була невисокою.

В статье главное внимание уделяется факторам, формировавшим инвестиционный климат Волинского региона в составе Второй Речи Посполитой. Проведен детальный анализ внешних и внутренних факторов влияния на инвестиционную привлекательность края.

1. *Васюта І. К.* Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918-1939 рр.). – Львів: Вищ. шк., 1978. – 191 с.
2. *Відгомін кризи у Львові // Кооперативна республіка.* – 1930. – Ч. 6. – С. 4.
3. *Волинські міста набувають нове обличчя // Волинське слово.* – 1939. – № 23. – С. 1.
4. *Заболотний І.* Нескорена Волинь: Нарис історії революційного руху на Волині 1917-39 рр. – Львів: Каменярь, 1964. – 203 с.
5. *Засади державної політики на Волині // Волинське слово.* – 1931. – № 15. – С. 5.

6. *Зміст реферату* Т. К. Коберського // Громадський голос. – 1929. – Ч. 7. – С. 5.
7. *Карлін М.* Економічна характеристика провідних і слабо розвинених галузей промисловості Волинського воєводства в 1934-1937 рр. // Волинь і волинське зарубіжжя. Тези доп. та повідомл. Міжнародної наукової конференції. – Луцьк, 1994. – С. 92-95.
8. *Карпінський Б. А.* Оцінка та результативність інвестиційного середовища західного регіону України // Соц.-екон. досл. в перехідний період: Економічні проблеми розвитку виробництва регіону. Щорічник наукових праць. – Вип. XXXI. – Львів, 2001. – С. 264-277.
9. *Квасницький С.* Господарський огляд за 1936 р. // Волинське слово. – 1937. – № 1. – С. 5.
10. *Квасницький С.* Під знаком поліпшення: Господарський огляд за 1937 р. // Волинське слово. – 1938. – № 2 (39). – С. 8.
11. *Кереновський С.* Про осушку боліт та водні спілки // Народний вісник. – 1927. – Ч. 7. – С. 5.
12. *Ковальчак Г. І.* Економічний розвиток західноукраїнських земель. – К.: Наук. думка, 1988. – 249 с.
13. *Кравець М. М.* Револуційний рух на Волині в період світової економічної кризи в 1929-1933 рр. // 3 історії західноукраїнських земель. – Том III. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 115-131.
14. *Куди ми йдемо?* // Поступ. – 1930. – Ч. 5. – С. 1.
15. *Роде наш красний...* // Волинь у долях краян і людських документах. – Том 1 / Кол. авторів / Упорядн. Л. К. Оляндер. – Луцьк: «Вежа», 1996. – С. 202-212.
16. *Ротшильд Д.* Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами / Пер. з англ. – К.: Мегатайп, 2001. – 496 с.
17. *Сливка Ю. Ю.* Західна Україна в реакційній політиці польської і української буржуазії (1920-1939). – К.: Наук. думка, 1985. – 272 с.
18. *Українські купці на Волині* // Волинське слово. – 1937. – № 36. – С. 6.
19. *Чи справді йде до кращого?* // Новий час. – 1924. – 14 вересня. – С. 3.
20. *Юсупов Р. Р.* Власть и интеллигенция. Из истории Польши XX столетия (1918-1980 гг.). – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1996. – 312 с.
21. *Державний архів Волинської області (далі ДАВО).* – Ф. 34, – Оп. 2, – Спр. 132.
22. *ДАВО.* – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 639.
23. *ДАВО.* – Ф. 46. – Оп. 6. – Спр. 2501.
24. *ДАВО.* – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 3520.
25. *Boryssowicz S.* Teraźniejszosc i przyszłjse gospodarcza Wołynia // Rocznik ziem Wschodnich / Pod red. E. Rühlego. – 1939. – S. 104-125.
26. *Dziadosz I.* Wołyń w gospodarce rolnej Polski // Rocznik ziem Wschodnich / Pod red. E. Rühlego. – 1939. – S. 95-104.
27. *Jaworski W.* Proekt kodeksu agrarnego. – Warszawa, 1927. – 427 s.
28. *Roszkowski W.* Historia Polski 1914-2004. – Wyd. 10-e – Warszawa: Wyd-wo naukowe PWN, 2004. – 499 s.
29. *Ruhle E.* Osadnictwo sezonowe i samotniczu Prypeci // Wiadomości Służby Geograficznej. – Warszawa, 1936. – № 1. – S. 5-12.
30. *Rühle E.* Ziemie Wschodni w cyfrach i kartogramach // Rocznik ziem Wschodnich / Pod red. E. Rühlego. – Б. м., 1938. – S. 5-22.
31. *Uwagi i dane o możliwościach ekspansji gospodarczej kupiectwa i rzemiosła polskiego na Wołynia* / Opr W. Pawlino. – Warszawa, 1938. – 75 s.

Одержано 12.04.2007.